

KENYERES ISTVÁN

A főváros középkori levéltárainak sorsa

Tanulmányunkat azzal a sommás megállapítással kell kezdenünk, hogy a Budapestet alkotó három elődváros, Buda, Pest és Óbuda középkori levéltárai elpusztultak. A Budapest Főváros Levéltárban jelenleg található csekély mennyiségű középkori levéltári anyag nem a városi levéltárak részeként őrződött meg. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy összefoglaljuk az elődvárosok, főként Buda középkori városi levéltáráról rendelkezésre álló információkat, majd pedig azokról a levéltár-rekonstrukciós munkálatokról ejtünk szót, amelyek kisebb-nagyobb megszakításokkal a 19. század vége óta folynak.

Buda középkori levéltára

Ma már evidencia a várostörténet-írásban, hogy a középkori városoknak adott privilégiumokat nem a fejlődés kezdetének tekintik, hanem csak egy állomásának. Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, mivel a városi levéltárak kezdetei visszanyúlnak az első privilégiumok által biztosított önrendelkezési, városigazgatási kiváltságokhoz, illetve ahhoz a tényhez, hogy a városoknak elemi érdekük fűződött jogbiztosító irataiknak, privilégiumaiknak a korszak körülményeihez mérten szakszerű tárolásához, azaz levéltár (*archivum civitatis*) létrehozásához, fenntartásához, működtetéséhez.¹ Buda esetében még az is árnyalja a helyzetet, hogy egy másik város, a Duna-bal parti Pest 13. század közepén történő áttelepítésével jött létre. A pestiek Buda hivatalos latin elnevezésében hozták magukkal korábbi városuk nevét (*castrum novi montis Pestiensis*), valószínűleg

¹ PÁLFFY ILONA: *A városi levéltárak kezdetei*. Levéltári Közlemények 18–19 (1940–1941), 351–379. itt: 352–358. pp. MAJOROSSY JUDIT – SZENDE KATALIN: *Libri civitatum. Városkönyvek a középkori Magyar Királyság közigazgatásában*. In Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára, Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest, 2012. 319–330. pp. itt 320–322. pp. KATALIN SZENDE: *The Uses of Archives in Medieval Hungary*. In: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, ed. Anna Adamska and Marco Mostert. Brepols, 2004. 107–142. pp. itt: 118–120. pp. KÁROLY GODA – JUDIT MAJOROSSY: *Städtische Selbstverwaltung und Schriftproduktion im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. Ein Quellenkunde für Ödenburg und Pressburg*. *Pro Civitate Austriae*. *Information zur Stadtgeschichtsforschung in Österreich* [NF] 13 (2008) 62–100. pp.; HÁZI JENŐ: *A városi kancellária kialakulása Sopronban*. *Soproni Szemle* 10 (1956) 202–215. pp.

levéltárát, illetve azt, ami az 1241/42. évi mongol invázió után keletkezett.² A 13. század végére, a 14. század elejére egyértelműen az ország fővárosának tekintett Buda egyúttal mintaadó volt a többi szabad királyi város számára, mind jogi, mind városigazgatási szempontból is, ami magába foglalta a városi kancellária szervezetének és az ahhoz szorosan kötődő levéltár mintájának átvételét.³ Tehát nem lehetünk nagyon messze a valóságtól, amennyiben azt feltételezzük, hogy a késő-középkori Buda levéltára igen csak hasonlíthatott a ma fennmaradt Pozsony, Sopron, Kassa vagy Bártfa középkori levéltáraihoz, annyi különbséggel, hogy Buda város írásbelisége a város szerepe, gazdasági jelentősége, lakossága nagysága folytán feltehetőleg nagyobb mennyiségű iratanyagot produkálhatott az előbb felsorolt városokhoz képest. Ezt azzal is magyarázhatjuk, hogy a magyarországi közhitelességi intézményrendszert, a nyugat-európaival szemben nem a közjegyzők, hanem az egyházi hiteleshelyek, illetve azok mintájára a kiváltságolt városok látták el. A privilégizált városok tanácsai előtt ugyanúgy lehetett hivatalos okiratokat készíttetni jogi tényekről (adás-vételről, megegyezésekről, szerződésekről, végrendeletek letételéről), mint a szerzetesrendek, egyházi testületek, konventek, káptalanok által fenntartott hiteleshelyek előtt.⁴ Buda esetében érdemes megemlíteni, hogy a városban működött az ország legjelentősebb hiteleshelye, a budai káptalan, amelynek oklevéladási és levéltározási gyakorlata nagy mértékben hathatott a városi kancelláriára és levéltárra.⁵ Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról sem, hogy Buda német ajkú gazdag kereskedő polgársága családi és üzleti összeköttetései révén jelentős német-római birodalmi kapcsolatrendszerrel rendelkezett⁶, amely kapcsolatok kihatottak a város igazgatási rendszerére, oklevéladási gyakorlatára is.

A középkori városi levéltárak legmeghatározóbb iratfajtái a következők voltak: 1) városi privilégiumlevelek és ahhoz kapcsolódó iratok, 2) a városnak címzett levelek 3) városi hivatali könyvek.

Buda esetében az 1) pont alatti iratokról csak közvetett információink, adataink vannak. Nem tudjuk pontosan, hogy Buda mennyi privilégiumlevéllel rendelkezett. Egy részük, köztük a kiemelten fontos 1244. évi Aranybulla szövege több átiratban is fennma-

² KUBINYI ANDRÁS: *Buda kezdetei*. In: Uő: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I. köt. Budapest, 2009. (Budapest Főváros Levéltára Várostörténeti Tanulmányok) 43–99. pp. itt: 55–58. pp., 79–80. pp.; GYÖRGY GYÖRFFY: *Pest–Buda kialakulása. Budapest iörténete a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásáig*. Budapest, 1997. 135–140. pp.

³ MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 319–320. pp.

⁴ FERENC ECKHART: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Mitteilungen des Instituts für österreichischer Geschichtsforschung Ergbd. 9 (1914) 395–558. itt: 429–430. pp. Magyar fordítását ld.: Uő: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter Bp. 2012. (Studia Notarialia Hungarica Tom. XI.) 45–46. pp. MARTYN C. RADY, *Medieval Buda: A Study in Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*, Boulder, 1985. (East European Monographs 182.) 54–68. pp. 59 SZENDE: *The Uses of Archives* i. m. 118. p. 59 KUBINYI ANDRÁS: *Buda város pecséthasználatának kialakulása*. In: Uő: Tanulmányok Budapest középkori történetéről i. m. 271–298. pp., itt 281–290. pp.

⁵ A budai káptalanra ld. KUBINYI ANDRÁS: *A budai káptalan késő középkori jegyzőkönyve*. In: Kubinyi, Tanulmányok i. m. 671–693. pp.

⁶ KUBINYI ANDRÁS: *A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig*. In: Kubinyi, Tanulmányok i. m. 457–511. pp.; KUBINYI ANDRÁS: *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban*. In: Kubinyi, Tanulmányok 513–570. pp.

radt.⁷ Tudjuk, hogy az alább még tárgyalandó budai jogkönyv eredeti példányába minden bizonnyal bemásolták a legfontosabb privilégiumlevelek szövegét.⁸ Szintén a jogkönyvből tudható, hogy a 15. század elején keletkezett jogszabálygyűjtemény 1421. évi bővítésekor felhasználták a város birtokában lévő privilégium-leveleket, valamint azt, hogy az 1502/1503. évi, Pesttel szemben folytatott vásárlerakat-perben a budaiak először 18 privilégiumot mutattak be, majd még egyet, tehát összesen 19 db-ot.⁹

Eredeti példányban mindössze két középkori budai privilégium maradt fenn. Az első, amely túlélte a középkori levéltár pusztulását Szapolyai (I.) János (1526–1540) 1538. március 27-én kelt kiváltságlevele, ami 1919-ben, a Habsburg Monarchia összeomlása, a magyar Tanácsköztársaság létrejötte, majd bukása és Budapest román megszállása időszakában eltűnt a levéltárból.¹⁰ Tartalma és részben kiállítási formája ugyanakkor ismert a kutatás számára.¹¹ A Buda késő középkori története szempontjából nagy fontosságú privilégium összesen tizenegy korábbi kiváltságlevél tartalmi és teljes átirását és megerősítést foglalta magában. A János-diploma három korábbi magyar király által adott fontos kiváltságok megerősítésével kezdődik: IV. Béla (1235–1270) által kibocsátott, Buda legrégebbi kiváltságlevelként ismert, de tulajdonképpen Pestnek szóló 1244. évi aranybullájának¹², illetve IV. (Kun) László (1272–1290) 1276. évi oklevelének¹³ tartalmi átirásával és megerősítésével, továbbá Zsigmond király (1387–1437) 1437. évi, Budának vámmmentességet biztosító oklevelének teljes átirásával.¹⁴ A privilégium ezt követően a János által Budának 1530-tól kezdve kiadott oklevelek teljes átirását és megerősítést tartalmazza.¹⁵

⁷ GÁRDONYI ALBERT: *Buda legrégebbi kiváltságlevele*. Turul (1910) 75–84. pp., 117–127. pp. Tartalmi ismertetése a korábbi szakirodalommal: GYÖRFFY, *Pest–Buda* i. m. 136–138. pp. Modern kiadásai: *Budapest történetének okleveles emlékei*, I. (1148–1301). Szerk.: Gárdonyi Albert. Budapest, 1936. (= BTOE I.) 41–43. pp., legújabb kiadása: *Elenchus fontium historiae urbanae*, ed. ANDRÁS KUBINYI (*Elenchus fontium historiae urbanae*) III. 2. (Budapest, 1997) no. 34.p., 39–41. pp.

⁸ BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Bevezetés*. In: Buda város jogkönyve. Szerk.: Blazovich László – Schmidt József I–II. Szeged, 2001. ((Szegedi Középkortörténeti Könyvtár) 17.) 24. p.

⁹ KÁROLY MOLLAY: *Das Ofner Stadtrecht: Eine deutschsprachige Rechtssammlung aus den XV. Jahrhundert* Budapest – Weimar, 1959. 444. fej. 203–204. pp.; ld. még SZENDE: *The Uses of Archives* i. m. 107–108. pp.

¹⁰ A privilégium-levelet minden bizonnyal a Tanácsköztársaság idején tulajdonították el Budapest Főváros Levéltárból, feltehetőleg 1919 júliusában. KENYERES ISTVÁN: *Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságlevelig*. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv I (2006) 159–201. pp., itt: 168. p. (40. jegyz.)

¹¹ Kiadása: *Cuspinianus János Beszéde, Budának 's véle Magyar országnak ezer öt száz negyven egyedik esztendőben lett romlása emlékezetére, és harmad századára*. Kiad.: Podhradczky József. Buda, 1841. 57–90. pp. Kéziratok másolati példányaira ld. KENYERES: *Buda és Pest* i. m. 168. p. (41. jegyz.)

¹² Ld. 7. jegyz.

¹³ A Szapolyai I. János által kiadott diplomában csak rövid utalás szerepel, miszerint IV. László is megerősítette az 1244. évi privilégiumot és bővítette azt. Vö.: GÁRDONYI: *Buda legrégebbi kiváltságlevele* i. m. 75. p.; *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Vol. II. 2–3. füzet. 1272–1290. Szerk.: Borsa Iván. Budapest, 1961. No. 2706. (161).

¹⁴ Kiadása: *Budapest történetének okleveles emlékei*. Vol. 3. Szerk.: Kumorovitz L. Bernát. Budapest, 1987. (= BTOE 3.) No. 1173.

¹⁵ Az oklevelek tartalmi ismertetését ld. KUBINYI ANDRÁS: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. In: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk.: Gerevich László – Kosáry Domokos. Budapest, 1975. (Budapest története 2.) 7–240. pp., itt: 210–212. pp.; KENYERES: *Buda és Pest* i. m. 168–170. pp.

A másik, eredeti formájában fennmaradt és jelenleg Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött privilégium Habsburg I. Ferdinánd magyar király (1526–1564) 1540. november 11-én kelt oklevele, amelyben megerősítette János király valamennyi, Buda városának szóló privilégiumát.¹⁶ A privilégiális formában kiállított oklevél azonban sem kiállítása évében, sem pedig Buda 1541. augusztus 29-én történt oszmán elfoglalásáig valószínűleg nem került a város levéltárába, azt ekkor feltehetőleg nem adták át Buda városának. A Fővárosi Levéltárban található 18. századi *Elenchus* szerint ugyanis az oklevél a Révay-családtól került Buda város őrizetébe a 18. század végén. A privilégiumot minden bizonnyal Révay Ferenc királyi személynök (1527–1542), majd nádori ítéltőmester (1542–1553) vihette magával I. Ferdinánd követeként Budára 1540/41 telén vagy az 1541. évi Roggendorf-féle ostrom alkalmával. Mivel azonban tárgyalásai az 1540-ben elhunyt Szapolyai János özvegyével, Izabella királynéval Buda átadásáról kudarcba fulladtak, az oklevél átadására már nem kerülhetett sor, így kerülhetett az a Révay-család levéltárába. Buda városa az 1790. évi országgyűlés alkalmából kapta meg Révay János szepesi püspök (1788–1806) révén.¹⁷

A 2) pont alatt említett, Buda városának címzett oklevelek esetében csak a levéltár-rekonstrukciós kutatásokra alapozhatunk. A Budának címzett uralkodói, bírósági parancslevelek sok esetben későbbi átírt oklevelekben maradtak fenn, avagy más városok által Budának címzett oklevelek a küldő város városi könyveibe kerültek bejegyzésre.¹⁸

A 3) pont alatt tárgyalt városi könyvekről már több ismerettel rendelkezünk. A városkönyvek használata minden bizonnyal a német-római birodalom városainak mintájára terjedt el a német ajkú polgárság által lakott magyarországi városokban. A hazai kutatás ugyanakkor felveti, hogy a hiteleshelyi gyakorlat is hatással lehetett a városi könyvek vezetésére.¹⁹ Első fennmaradt városkönyvek a 14. század végétől ismertek, főként az ország északi, felvidéki részein.²⁰ A városkönyveket a korábbi – elsősorban németor-

¹⁶ Eredeti példánya: Budapest Főváros Levéltára IV. 1018. Buda Város Titkos Levéltára No. 3. Kiadva: PODHRADCZKY: *Cuspinianus* i. m. 91–93. pp.

¹⁷ KENYERES: *Buda és Pest* i. m. 171. p. (55. jegyz.)

¹⁸ Budának címzett parancslevél átírására pl.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (=DL) 25034. A városi könyvekben fellelhető, Buda részére írt levelekre például szolgálhatnak a Nürnbergi Állami Levéltárban (Staatsarchiv Nürnberg) őrzött, Nürnberg város tanácsának leveleskönyvei (Reichsstadt Nürnberg Rep. 61.a Briefbücher des Inneren Rats). Vö.: SZABÓ ANDRÁS PÉTER: *Budapest középkori történetének nürnbergi forrásairól. Rövid kutatási beszámoló*. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 2 (2007) 409–414. pp., itt: 411. A Briefbücher kötet sorozatban a legkorábbi, Buda városának címzett levél 1410.11.19-én kelt (Briefbücher des Inneren Rats 3. köt. fol. 91rv.), míg a legutolsó 1536.07.11-i (uo. 113. köt. fol. 12v-13v.), összesen 18 ilyen levélről van jelenleg tudomásunk. (Budapest Főváros Levéltára, Szabó András Péter nürnbergi gyűjtése). Kivételesen előfordulnak eredeti formában fennmaradt, Budának címzett levelek. Ld. pl. Wiener Stadt und Landesarchiv Hauptarchiv Urkunden No. 2715. (Erzsébet magyar királyné levele Buda város tanácsának 1440.01.17.) (Interneten: monasterium.net: <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/AT-WStLA/HAUrkt/2715/charter>)

¹⁹ MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 321–322. pp.

²⁰ Részletesen ld. MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 322. 15. j. BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A városkönyvek és a soproni Gerichtsbuch*. In: *Gerichtsbuch / Bírósági könyv 1423–1531.* Szerk.: Házi Jenő –Németh János. (Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg / Sopron város történeti forrásai Reihe / Sorozat A) 2 (Sopron, 2005) 33–46. pp., itt: 34–37. pp. Hogy főként a mai Szlovákia területén fekvő szabad királyi és más privilégizált városokból maradtak fenn az első városi könyvek, részben azzal is magyarázható, hogy a török hódítás nem érintette ezeket a városokat, így levéltáraik is nagyobb eséllyel maradtak fenn.

szági – szakirodalom öt nagyobb kategóriába sorolta: 1) azon könyvek, amelyek a város által elnyert jogokat, a városi tisztségekre és a város közösségére vonatkozó iratok másolatait tartalmazzák, ide sorolandók a jogkönyvek is, 2) a város igazgatási, hivatali könyvei (pl. tanácsülési jegyzőkönyvek) 3) jogszolgáltatási, bírósági jegyzőkönyvek, 4) a városi lakosság magánjogügyleteit tartalmazó könyvek (pl. telekkönyvek, zálog-, tiltás stb. könyvek), 5) a városgazdálkodásra vonatkozó számadáskönyvek. Az újabb szakirodalom már csak három kategóriát használ: 1) a városi tanács könyvei (tanácsülési jegyzőkönyvek, zálog-, telek- és végrendeleti stb. könyvek) 2) a városi bírósági könyvek 3) a városgazdálkodási könyvek.²¹

Buda esetében a mindkét felosztás szerint az első kategóriába sorolandó kötetek közül fennmaradt a nevezetes jogkönyv, amelynek eredeti példányával természetesen nem rendelkezünk, azonban ismertek pozsonyi, kassai és feltehetőleg Kolozsvár számára készült másolati példányai.²² A budai jogkönyv számos, a városi könyvek vezetését érintő információt is megőrzött. A jogkönyvben már fennálló gyakorlatot kodifikáltak a városkönyv (Stadtbuch, Stadtgrundbuch) vezetése kapcsán.²³ A jogkönyv előírta, hogy a városnak „egy különösen fontos” könyvvel („ein pesunderr mercklich puech”), más néven telekkönyvvel („statgrundtpuch”) kell rendelkeznie, amit minden évben a bíró és a tanácsosok neve feltüntetésével újra meg kellett nyitni. Ebbe a könyvbe kellett bevezetni valamennyi, a város pecsétje alatt kiállított örökösödési, ingatlan vagy más ügyeket. A bejegyzést gondosan kellett beírni, a felek nevével és a kiadott oklevél pontos dátumával, annak érdekében, hogy amennyiben valakinek a város által kiadott oklevele elveszne, elégne, vagy zsidók által elidegenítésre kerülne, akkor ez alapján új oklevelet lehessen kiállítani.²⁴ A városkönyvet a jegyző őrizte, azonban abba csak a bíró tudtával, a bíró által a tanácsosok közül kijelölt két-három esküdt jelenlétében jegyezhetett be bármit. Mivel a városkönyvbe való beírás így elég körülményes volt, ezért előírták, hogy a bírósági ügyekre a jegyző vezessen egy külön jegyzőkönyvet (*register*), amelybe fel kellett jegyeznie a per lefolyását, a hozott ítéleteket, majd ez alapján kellett az ügyet a városkönyvbe bevezetnie.²⁵ A városkönyvbe kizárólag az erre a feladatra felelős jegyző írhatott bele hivatali ideje alatt. Amennyiben még hivatali idejében elhalálozott, akkor a városkönyvbe még be nem vezetett ügyeket a jegyző feljegyzései, jegyzőkönyvei és fü-

²¹ Az ötös felosztásra ld. KONRAD BAYERLE: *Die deutschen Stadtbücher*. Deutsche Geschichtsblätter 11 (1910) 145–200. pp., itt: 192–200. pp. A hármas osztályozásra: DIETER GEUENICH: *Was sind eigentlich „Stadtbücher? Versuch einer Definition*. In: *Stadtbücher als namenkundliche Quellen*. Stuttgart, 2000. Hrsg.: Friedhelm Debus. (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse / Akademie der Wissenschaften und der Literatur 7.) 17–29. pp., itt: 26. p.; BLAZOVICH: *Városkönyvek* i. m. 33–34. pp., JÖRG OBERSTE – JENS KLINGER: *Stadtbücher im Kontext – Stadtbuchforschung in Deutschland*. In: *Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens (1404–1476)*. Hrsg.: Thomas Kübler – Jörg Oberste. Leipzig, 2007. 20–28. pp., itt: 20–21. pp.

²² KATALIN GÖNCZI: *Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen*, Frankfurt am Main, 1997. 82–83. pp. MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 320. p. BLAZOVICH: *Bevezetés* i. m. 1 kötet. 17–18. pp.

²³ MOLLAY: *Das Ofner Stadtrecht* i. m. 52–55. sz. fej. 80–82. pp. MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 319. p.

²⁴ MOLLAY: *Das Ofner Stadtrecht* i. m. 52. fej. (80.)

²⁵ Uo. 54. fej. (81.)

zetei („aus seinen zedeln, registeren vnd quateren”) alapján két kirendelt tanácsos jelenlétében egy erre a feladatra felkért jegyző jegyezhetette be. Minderre azért is szükség volt, hogy mint a jogkönyv írja, a bejegyzés elmaradása miatt senkit kár ne érjen, mivel a városkönyvnek ugyanolyan hitele van, mint a város pecsétje alatt kiadott oklevélnek: „dem stat puech zu glauben ist als den statpriefen versigilt mit dem stat sigl”.²⁶ A jogkönyv még néhány helyen utal a városkönyv vezetésére: így pl. ha valakit a városi börtönbe vetettek és elítéltek, akkor azt be kellett vezetni a városkönyvbe, szintén előírták, hogy amennyiben valaki írásos végakarattal halt meg, akkor a végrendeleti tanúk és végrehajtóknak meg kellett jelenniük a tanács előtt és a végakaratot a városkönyvbe be kellett vezetniük. Más helyen pedig arra történik utalás, hogy a bűnbánó boszorkányok és varázslónők esküit is be kellett vezetni a városkönyvbe.²⁷ A jogkönyv rendelkezései alapján megállapíthatjuk, hogy Budán a magdeburgi és lübecki jog alá tartozó birodalmi városokban vezetett *Stadtbuch* (*Ratsbuch*) típusával találkozunk. Ez a kötet-típus minden bizonnyal létezhetett már a jogkönyv írásba foglalását megelőző időszakban is, tehát a 14. század második felében. A városkönyv elsősorban a város által a különböző jogügyletekben kiadott oklevelek szövegeit, a polgárok tanács előtt tett feladásait, ügyleteit (ingatlan, zálog stb.), végrendeleteket és hagyatéki ügyeket, valamint a bírósági ügyeket (per leírása, ítélet) tartalmazta. Ilyen általános témájú, tehát igazgatási, magánügyleti és bírósági ügyeket egyaránt tartalmazó városkönyvekre akad példa a Német-római Birodalom területén, így pl. utalhatunk a lipcsei tanácskönyvekre (*Ratsbuch*) vagy a drezdai városkönyvekre (*Stadtbuch*)²⁸, de mindez további példákkal is alátámasztható a nagy számban publikált német városkönyvek alapján.

A jogkönyv adatai alapján a városi kancellária, illetve a jegyző a városkönyvön kívül más könyveket, jegyzőkönyvet (*Register*) is vezetett. Mint utaltunk rá, a bírósági ügyek lejegyzésére a jogkönyv szerint külön jegyzőkönyvet kellett vezetnie, aminek tartalmát utána be kellett vezetnie a városkönyvbe. Arra is történik utalás, hogy a jegyző egyéb jegyzőkönyveket és füzeteket is használt. Feltehető, hogy így a már a jogkönyvben is szereplő bírósági jegyzőkönyv mellett külön telekkönyv, zálogkönyv is felállításra került²⁹, valamint a városi számadáskönyvek vezetését is okkal feltételezhetjük. A jogkönyv egy helyen utal *Ächtbuch* (*echt puch*), azaz büntetések könyvének vezetésére is.³⁰ Más magyarországi városok, így különösen Pozsony, Sopron és Kassa levéltáraiban ma is meglévő középkori városi könyvek is elkülönültek a fenti funkciók szerint a 14. század végétől, de főként a 15. század második felében.³¹ Mivel a fenti városoknak Bu-

²⁶ Uo. 55. fej. (82.)

²⁷ Uo. 56. fej. (82). 309. fej. (161–162.) 331. fej. (169.)

²⁸ KÜBLER – OBERSTE: *Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens; Die Leipziger Ratsbücher 1466–1500: Forschung und Edition*. Halbbd. 1–2. Hrg.: Henning Steinführer. Leipzig, 2003.

²⁹ Ld. pl. VÉGH ANDRÁS: *Buda város középkori helyrajza*. 1–2. köt. Budapest, 2006–2008. ((Monumenta Historica Budapestiensia 15.) 1. köt. 310. p.

³⁰ MOLLAY: *Das Ofner Stadtrech* i. m. 274. fej. (151.) M. C. Rady: *Medieval Buda* i. m. 56. p.

³¹ Pozsonyra ld. MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 325–330. pp. Kassára ld. ONDREJ R. HALAGA: *Košické mestské knihy, 1394–1737*. Košic, 1956. (Práce Archívu mesta Košic 3). Uő: A kassai városi könyvek (1394–1737). *Levéltári Híradó* 7 (1957) 518–549. pp. Ld. még az egyes városi könyvek kiadásait: *Das Pressburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427)–1529. Teil 1: 1410–1487*. Hrg.: JUDIT MAJOROSSY – KATALIN SZENDE. Wien – Köln – Weimar, 2010. (Fontes rerum Austriacarum. Dritte Abteilung. Fontes

da sok tekintetben mintául szolgált, feltehetjük, hogy a főváros gyakorlatát vették át specializált városkönyvek felállításával. Ugyanakkor német-római birodalmi mintára továbbra is jogilag egy városkönyv (*stadtbuch, liber civitatis*) létezett Budán, ez volt az a városkönyv, amely hitelesnek volt tekinthető, ami alapján a városi kancellária hiteles másolatokat állíthatott ki, és amelynek bejegyzéseit még a hét kiváltságolt szabad királyi város (Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Eperjes és Bártfa) fellebbviteli fórumán, a tárnoki széken is elfogadtak.³² A magdeburgi és lübecki városjog alá tartozó városokban a *Stadtbuch*-ok közhitelűek voltak, a birodalom nyugati és déli részén azonban csak segédkönyvekként tekintettek rájuk³³, ez is arra mutat, hogy a budai jogkönyv városkönyvre vonatkozó részei a magdeburgi jogon alapultak.

A budai városkönyv vezetésére, használatára néhány konkrét adatunk is van, ezek mindegyike ingatlanüggyhöz kapcsolódik. Először 1423-ban említik, hogy az ingatlan-felvallási ügyeket a városkönyvbe vezetik be: „*quam fassionem ad tabulam seu librum civitatis conscribere fecisset ... quam fassionem ... in libro civitatis conscripta existat*”.³⁴ 1459-ben I. (Hunyadi) Mátyás (1458–1490) király arra utasította a budai tanácsot, hogy egy ingatlan-átruházási ügyről, amelyről a város előtt felvallást (*fassio*-t) tettek a felek és azt a városkönyvbe (*registrum*) bevezették, adjanak ki a bejegyzés alapján oklevelet (*litterae fassionales*-t), ami szintén azt bizonyítja, hogy a városkönyvi bejegyzés önmagában közhitelűnek számított.³⁵ 1523-ból arra van adatunk, hogy elveszett oklevél okán a városkönyvből készítenek egyszerű másolatot egy korábbi ingatlanüggyről, ekkor az irat verzójára rávezették: „*Extractus libri civitatis anni 1523*”.³⁶ 1524-ben Jagello II. Lajos (1516–1526) király adott parancsot a városnak, hogy az esztergomi Szt. István káptalan részére keressék meg a városházán felejtett okleveleiket, vagy a városkönyv alapján („...*extunc prothocolon sive librum civitatis vestre*...”) adjanak azokról hiteles, a város pecsétje alatt kiállított másolatot a város könyvéből.³⁷ A budai városkönyvbe azonban nem kizárólag ingatlanügyeket vezettek be, erre is vannak közvetett adataink, ugyanis részben rekonstruálható, hogy mely oklevelek szövegét vezették be a városkönyvbe. Az 1460-as évektől ugyanis a városi kancellária által kiadott egyes, főként ingatlan- de más, fontosabb ügyekben kiadott oklevelek verzóin is, azok alján közvetlenül, egyes korszakokban ugyanazon kezek által rávezetve (általában dativusban álló),

iusis 21/1); *Actionale Protocollum. Das älteste Stadtbuch von Bratislava / Preßburg aus den Jahren 1402–1506*. Hrsg.: Arne Ziegler. Bratislava, 1999. *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch*. Hrsg.: Ondrej R. Halaga. München, 1994. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 34.) *Das älteste Stadtbuch der Königlich Freien Bergstadt Gölnitz/Gelnica in der Unterzips und seine Sprache*. Hrsg.: Helmut Protze. Frankfurt am Main, 2002.

³² M. C. RADY: *Medieval Buda* i. m. 57. p. A soproni városkönyvi bejegyzéseket is közhitelűnek fogadták el: HÁZI: *A városi kancellária* i. m. 221. p.

³³ STEINFÜHRER: *Die Leipziger Ratsbücher* i. m. XXXV.

³⁴ MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=DF) 238091, BTOE 3. 821. sz. (73. p.) Említi: VÉGH: *Buda* i. m. 1. köt. 310. p. (972. jegyz.).

³⁵ MNL OL DL 38821. Említi M. C. RADY: *Medieval Buda* 57. p.

³⁶ MNL OL DL 48993 Említi: VÉGH: *Buda* i. m. 1. köt. 310. p. (972. jegyz.).

³⁷ MOL DF 238121 Említi: VÉGH: *Buda* i. m. 1. köt. 310. p. (972. jegyz.).

az oklevelekben érintett, vagy neki szóló személyek neve(i) szerepelnek.³⁸ Ezeket a név-bejegyzéseket a legkülönbözőbb személyeknek, intézményeknek kiadott okleveleken is felleljük, tehát nem az oklevelet kapó fél vagy annak hivatalnok, levéltárosa jegyezte fel, hanem a városi kancellária alkalmazottja, mégpedig feltehetően azzal a szándékkal, hogy a városkönyvbe bejegyzett ügylethez szolgáljon mutatóul. Feltevésünket alátámasztja az, hogy pl. a lipcsei *Ratsbuch*-ban is a bejegyzések margójára kimutatózták a bejegyzésben szereplő fél, felek nevét.³⁹ Ugyanez történhetett Budán is. Amennyiben feltevésünk helytálló, akkor az eredeti formában fennmaradt oklevelek vizsgálata alapján, még ha igencsak töredékesen is, de rekonstruálható a budai városkönyv bejegyzéseinek egy része.

Pest és Óbuda levéltárai

Pest és Óbuda levéltáiról, iratairól jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk. Pest esetében fontos hangsúlyoznunk, hogy a város 15. század elejéig-közepéig jogilag Buda alá tartozott, így városi kancellária is csak később erősödött meg, jóllehet már 1326-tól van adat pesti jegyző alkalmazására.⁴⁰ Az önállósuló Pest ugyanakkor gyorsan átvette a főváros kancelláriai gyakorlatát. Tudomásunk van Pesten is a városkönyv vezetéséről⁴¹: egy 1499. évi, Pest város által egy ingatlanperben kiadott oklevélben említik a város 1453. évi kiadványát, amelyet „*ex libris civitatis Pestiensis*” kerestek elő.⁴² A pesti kiadványok verzóján a budai oklevelekhez hasonló, a városkönyv mutatózása során tett névmutató bejegyzéseket találunk.⁴³ A pesti városkönyv szintén közhitelű volt, a tárnoki széken szintén elfogadták a városkönyv alapján kiállított kiadmányokat.⁴⁴

Óbuda felett három földesúr gyakorolt joghatóságot: a királyné, az óbudai apácák és a budai káptalan. Óbudai esküdtet 1349-ben említenek először, óbudai bíró és esküdtetek által kiadott városi kiadványt 1361-ből. Maga a városi tanács és annak oklevélkiadási tevékenysége, pecséthasználata feltehetőleg 1343-tól, a város királynéi földesuraságától datálható.⁴⁵ Ekkortól Óbuda királynéi városként (*civitas reginalis*) szerepel, ami megnevezése (*civitas*) ellenére a magyar jogrendben a mezővárosok

³⁸ Néhány példa: MNL OL DL 93303 (1460.08.10); BFL XV. 5. Mohács előtti oklevelek gyűjteménye No. 2. (1465.10.04) MNL OL DL 18570 (1481.11.19.); DL 93548 (1482.02.09.); DL 19491 (1489.02.21.); DF 208575 (1490.03.17) ; DL 39212 (1494.10.04); DF 274182 (1494.12.08); DF 236393 (1498.09.29); DL 46582 (1502.03.22); DF 238108 (1502.04.06); DL 46663 (1504.03.17); DF 238112 (1507.09.28); DF 275871 (1517.11.20.); DL 50566 (1524.04.21). Az oklevelek tartalmát tekintve főként ingatlanügyek de megtalálható köztük pl. kegyes adomány is (DL 46582).

³⁹ A jelenségre a kötet közzé adója is felhívta a figyelmet: STEINFÜHRER: *Die Leipziger Ratsbücher* i. m. Halbbd. 1. XLII–XLIII. Ilyen bejegyzések főként a 2. kötetben közölt 1489–1500 közötti Ratbuch-ban fordulnak elő tömegesen. Uo. Halbd. 2.

⁴⁰ KUBINYI: *Budapest története* i. m. 84. p.

⁴¹ Uo.

⁴² MNL OL DL 61919.

⁴³ Pl. MNL OL DL 18799 (1483.04.21); DL 61905 (1497-04-19); DF 281266 (1510.04.03).

⁴⁴ M. C. RADY: *Medieval Buda* i. m. 57. p.

⁴⁵ KUBINYI: *Budapest története* i. m. 84–85. pp.

(*oppidum*) szintjét jelentette. Ezeknek a településeknek a tanácsa is látott el közhitelű funkciókat.⁴⁶ Az óbudai városi tanács által kiadott, a város pecsétjével ellátott oklevelek között is találunk ingatlanügyeket, adás-vételi szerződéseket, birtokba iktatásokat.⁴⁷ A főváros közelsége is hathatott a városi kancelláriára, bár annak szervezetéről nem maradt fenn információ, viszont a fennmaradt eredeti oklevelek kiadmányozási módja fejlett városi íráskultúrát sejtet.

Egyéb fővárosi intézmények, testületek középkori levéltárai

Ugyan nem a városi levéltár részét alkották, mégis, Budapest középkori történelmében játszott szerepük kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Buda területén voltak más, jelentős levéltárakat keletkeztető intézmények, testületek is. Az előbbiekre a budai káptalan, az óbudai, margitszigeti apácák, a felhévízi konvent levéltárait érdemes felhozni, amelynek egy töredéke, például a budai káptalan levéltári anyagának egy kis része megmenekült a pusztulás elől.⁴⁸ A testületek kapcsán első helyen a céheket érdemes említenünk. Budapest Főváros Levéltárában őrzött csekély számú középkori iratanyag döntő része egyetlen testülethez, a budai német mészáros céhhez kötődik. A gyűjtemény tartalmazza – egy kivétellel – a magyar főváros gazdasági életében meghatározó szerepet játszó céh privilégiumait (szám szerint 8 db-ot), illetve a középkori Buda történetének egyik felbecsülhetetlen értékű forrását, a céh főként számadásokat tartalmazó céhkönyvét. Az iratok arról tanúskodnak, hogy a céh egyrészt feltűnő gondossággal óvta privilégiumait, hiszen azokat a budai németek 1529. évi kitelepítésekkor magukkal vitték és másfél évszázadon keresztül gondosan, csaknem hiánytalanul megőrizték. Az utolsó vezetett céhkönyv pedig, amelyet szintén elmenekítettek a privilégiumlevelekkel

⁴⁶ Werbőczy István Tripartituma szerint az uralkodók és fejedelmek által a mezővárosoknak adott pecsétek is közhitelűek, amelyekkel tehát közhitelű okleveleket állíthattak ki saját ügyeikben: „Habent praeterea civitates et oppida sigilla authentica, per reges et principes ipsis concessa, quae in factis et rebus coram eis et in medio eorum vertentibus ac emergendis, robur sortiuntur firmitatis.” WERBŐCZY ISTVÁN: *Tripartitum*. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, 1990. II. rész 13. cím 3.§. (304.) A mezővárosok jogi helyzetére általában: BÁCSKAI VERA: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest, 1965. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37.) 102. p. Uő: *A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején*. In: Uő: *Városok és polgárok Magyarországon*. 1. köt. Budapest, 2007. ((Várostörténeti tanulmányok) 137–158. pp., itt: 138–140. pp. A mezővárosok oklevéladására és pecséthasználata ld. LADÁNYI ERZSÉBET: *Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon: az oppidumok jogélete*. Levéltári Szemle, 42. (1992) 3–12. pp.

⁴⁷ Ld. pl. az alábbi, eredeti formában fennmaradt óbudai városi kiadványokat: MNL OL DL 42363 (1378.04.07); DL 42363 (1387.04.29); DL 10124 (1413.10.04); DL 10325 (1415.03.10); DL 11890 (1427.01.06); DL 12626 (1434.09.24); DL 14583 (1452.10.21.) DL 14641 (1453.02.15.); DL 17822 (1476.07.06.); DL 19620 (1490.01.15.); DL 21466 (1505.08.21.); DL 21546 (1506.04.01.); DL 21549 (1506.04.03); DL 21584 (1506.07.10.) DF 241117 (1513.12.04.)

⁴⁸ A budai káptalan anyagának egy töredékét a pozsonyi káptalanba menekítették. GÁRDONYI ALBERT: *Az óbudai káptalan magánlevéltára*. Levéltári Közlemények 20–23 (1942–1945) 130–140. pp. Mintegy 110 db 1526 előtti oklevelet és az 1510 és 1522 között vezetett káptalani protocollum-ot iratcsere keretében 1968-ban kapta meg a Magyar Országos Levéltár (ma: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára). BAKÁCS ISTVÁN: *Az Országos Levéltár III. osztályának 1969. évi gyarapodásáról*. Levéltári Szemle, 20 (1970) 2. 440–442. pp.

együtt, egy magas szintű adminisztrációra utal, hiszen csak ez a kötet három másik céhkönyvre is utalást tesz.⁴⁹

A középkori fővárosi levéltárak pusztulása

A történeti köztudat Buda (és Pest) középkori levéltárainak pusztulását az 1541-el kezdődő oszmán hódításnak tulajdonítja. A hódítók 1541-ben harc nélkül, csellel foglalták el Budát, de utalnunk kell arra, hogy a fővárost 1526-ban és 1529-ben is ideiglenesen elfoglalták a török hadak, mindkétszer jelentős pusztítást hagyva maguk után. Az 1244. évi, IV. Béla által kiadott aranybulla minden bizonnyal az 1526. évi török megszállásakor, a város felégetése során pusztulhatott el. Tudjuk, hogy Szapolyai I. János még 1526-ban vagy 1527 elején ezért volt kénytelen újra kiadni az oklevelet.⁵⁰ Az 1527-ben Habsburg I. Ferdinánd király kezére került Buda vezetői új urukkal is újfent megerősítették az elpusztult aranybullát 1528 elején.⁵¹ Szapolyai János 1538. évi privilégiumában átir, általa kiadott 1531. évi oklevele említi, hogy az 1244. évi aranybulla Szapolyai által kiadott megerősítése az 1529. évi török ostrom során szintén elpusztult, ezért volt kénytelen János király 1531-ben újra kiadni.⁵² Az adatok tehát arra mutatnak, hogy Buda város levéltárát 1541 előtt már két jelentős pusztítás is érthette (1526, 1529). A pusztulás mértékéről nincsenek információink, annyi bizonyos, hogy az 1541-ben másfél évszázadra oszmán kézre került főváros korábbi városigazgatása megszűnt, a keresztény lakosság létszáma minimálisra csökkent, a városigazgatás működéséről a 16. század második felében nincsenek adataink.⁵³ A levéltár tehát már a város török kézre kerülése előtt jelentős károkat szenvedett, a keresztény városigazgatás megszűnésével a maradék levéltár is elenyészett.

A budai levéltár esetlegesen fennmaradt iratai kapcsán érdemes megemlíteni egy, a város 1541. évi előbb Habsburg ostromával, majd török megszállásával kapcsolatos adatot. Az 1530-as években Buda történetében meghatározó szerepet játszó, Szapolyai-

⁴⁹ MAJOROSSY – SZENDE: *Libri civitatum* i. m. 325. p. A mészáros céh levéltárának modern kiadását ld. *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei. Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter*, Szerk.: KENYERES ISTVÁN. Budapest, 2008. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez / Quellen zur Budapester Geschichte im Mittelalter und in der frühen Neuzeit 1).

⁵⁰ PODHRADSKY: *Cuspinianus* i. m. 15. p., 58. p., 72–73. pp.

⁵¹ I. Ferdinánd 1528. január 1-jén Buda város részére kiadott oklevelében átirta az 1244. évi aranybullát. Másolata fennmaradt a Királyi Könyvekben: MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri regii 1. köt. 97–100. pp.

⁵² Ld. az 1538. évi Szapolyai-diploma szövegét: PODHRADSKY: *Cuspinianus* i. m. 72–73. pp.

⁵³ Pálczán Péter volt budai bíró egy 1553. évi, a Magyar Kamarához benyújtott kérvényében említi, hogy benyújtott a kamarához egy „sub sigillo civitatis Budensis” kiadott bizonyoságlevéllel, melyben hat budai polgár „fassi fiat unanimiter”. MNL OL E 15 1553. fol. 251. Tehát ekkor a budai tanács még működött és városi pecsét alatt adott ki okleveleket. A 16. század közepétől fennmaradt néhány adat arra mutat, hogy a török uralom alatti budai bírák csak a magyar lakosság ügyében voltak illetékesek és adhattak ki okleveleket – egyre kisebb számban. A budai magyar bírók működésére 1685-ig akad adat. GÁRDONYI ALBERT: *Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt*. Tanulmányok Budapest Múltjából 5 (1936) 13–33. pp. LAJOS FEKETE — LAJOS NAGY: *Budapest története a török korban*. In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején i. m. 398–399. pp.

párti Pálczán Péter bíró⁵⁴ az 1541. évi Roggendorf-féle ostrom során át akarta adni a várost a Habsburgoknak. Az akció azonban balul sikerült⁵⁵, Pálczánnak családját hátrahagyva menekülnie kellett, de azt is tudjuk, hogy egy-két fontos holmiját magával tudta vinni. Később Pozsonyban telepedett le, ott is halálozott el 1558-ban. Mivel nem volt örököse, a Magyar Kamara hivatalnokai leltározták fel a hagyatékát. A hagyatéki leltárban szerepel egy olyan tétel, miszerint a volt budai bíró saját iratain kívül megőrzött Budára, illetve Pestre vonatkozó privilégiumleveleket, valamint nála volt a város rézből készült pecsétnyomója. Nem állhatunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a fentebb már említett 1538. évi Szapolyai I. János király féle aranybulla is ezek között az oklevelek között lehetett és ez alapján nem kizárt, hogy esetleg máshol is lappanghatnak a budai levéltárba tartozó iratok, oklevelek.⁵⁶

Levéltár-rekonstrukciós munkálatok a főváros középkori levéltári anyagának feltárására

A főváros levéltárai a Mohács utáni időszakban tehát megsemmisültek, így nincs más mód a hiány pótlására, mint a más levéltárakban megőrződött, fővárosi vonatkozású oklevelek szisztematikus összegyűjtése. Ezt a munkát először Podhraczký József (1795–1870) kezdte meg a 19. század első felében. Podhraczký a Magyar Kamara városi osztályán dolgozott, ahol alkalma volt az akkor még nehezen hozzáférhető kamarai levéltár anyagát tanulmányozni. Munkája során jelentős mennyiségű, a középkor Buda és Pest történetére vonatkozó okleveles anyagot tárt fel, amely egy részét publikációkban is hasznosította.⁵⁷ Ezt követően 1870-ben Pest város bízta meg Salamon Ferencet (1825–1892), a neves történészt a város történetének megírásával, majd a megbízást az 1873-ban egyesített főváros Budára és Óbudára is kiterjesztette. Műve 1878 és 1885 között jelent meg és abban a főváros történetét 1490-ig tárgyalta, azonban az okmánytári rész nem készült el, csak egy ún. kútfőbírálati, azaz forráskritikai függelék.⁵⁸ 1911-ben

⁵⁴ Pálczán Péter Dél-Magyarországról, Valkó megyéből származott, ifjú korától Budán élt, feltehetőleg szabó volt és az egyik leggazdagabb budai kereskedővé vált, aki főként marhakereskedelemmel foglalkozott. 1527-ben budai esküdtként (juratus) szerepel. M. C. RADY: *Medieval*. Buda, 176. p. Budai bíró 1530/31-ben, 1532/33-ban és 1537/38-ban. GÁRDONYI ALBERT: *Buda középkori levéltáráról*. Levéltári Közlemények 12. (1934) 159–167. pp, itt: 159–160. pp. KUBINYI: *A budai német patriciátus* i. m. 506. (386. jegyz.) KUBINYI ANDRÁS: *Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján*. In: KUBINYI: *Tanulmányok* i. m. 361–405. pp., itt: 403. p. KUBINYI: *Budapest története* i. m. 210. p., 218. p., 220. p.

⁵⁵ GÁRDONYI ALBERT: *A budai városi tanács árulása 1541-ben*. Tanulmányok Budapest Múltjából 7 (1939) 1–10. pp.; KUBINYI: *Budapest története* i. m. 228–229. pp.

⁵⁶ GÁRDONYI ALBERT: *Buda középkori levéltáráról* i. m. 164–165. pp. Gárdonyi az 1540. évi, I. Ferdinánd által Budának kiadott, fentebb említett privilégium-levele kapcsán is felvetette annak lehetőségét, hogy az a Pálczán-hagyatékból kerülhetett elő. Uo. 165. Magam részéről vitatom ezt a felvetést. Ld. fentebb 17. jegyz.

⁵⁷ Publikációi közül ld. például: PODHRACZKY JÓZSEF: *Buda és Pest szabad kir. városoknak volt régi állapotokról*. Pest, 1833. Értékes kéziratos gyűjtése ma az Országos Széchényi Könyvtárban (OSzK) található meg: „*Historia diplomatia urbis Budensis et Pesthienensis, a primordiis usque ad annum 1831. conscripta per Josephum Podhraczký*.” OSzK Kézirattár Fol. Lat. 1205.

⁵⁸ SALAMON FERENC: *Budapest története*. 1–3. köt. Budapest, 1878–1885.

Csánki Dezső (1857–1933), a Magyar Országos Levéltár későbbi főigazgatója (1912–1932) kezdeményezte a főváros középkori történetére vonatkozó források szisztematikus összegyűjtését. Az elképzelés szerint az ország és a magyar történelem szempontjából fontos külföldi levéltárakból szisztematikusan kívánták összegyűjteni a fővárosra vonatkozó forrásokat, amelyek alapján okmánytárat tettek volna közzé, a gyűjtés anyagát pedig a fővárosi levéltárban kívánták elhelyezni. A tervet a főváros 1912-ben fogadta el és a munkához nagy intenzitással kezdtek hozzá, azonban az I. világháború végén a projekt anyagi okokból félbeszakadt. 1926-ban indult újra a gyűjtőmunka, továbbra is Csánki Dezső irányításával, majd halála után Gárdonyi Albertet (1874–1946), Budapest Székesfőváros Levéltárának vezetőjét (1914–1935) bízták meg a munka folytatásával.⁵⁹ 1936-ban meg is jelent az első okmánytár Gárdonyi szerkesztésében, amely az Árpád-kor végéig (1301) közölte a főváros területére vonatkozó levéltári forrásokat.⁶⁰ A 2. világháború idején – immár az 1936-ban nyugdíjba vonult Gárdonyi helyére lépő Budó Jusztin (1884–1943) fővárosi levéltári igazgató irányításával – folyamatban volt a 14. század első felére vonatkozó forráskiadás előkészítése is. A kutatás során az 1930-as évek elejéig 97 levéltár anyagából 3800 oklevelet másoltak le, az 1940-es évek elejére még további, több mint 500 oklevél-másolat került a gyűjteménybe, úgyhogy ekkor még 85 levéltárban folytak feltárások. Az 1944/45 fordulóján bekövetkezett ostrom következtében a levéltár azon helyiségei, ahol a gyűjtést őrizték, súlyos károsodásokat szenvedtek, aminek következtében három évtized gyűjtőmunkájának jelentős része, az oklevél-másolatok 80%-a megsemmisült.⁶¹

A II. világháború után a főváros középkori történetére vonatkozó kutatások, a forrásfeltárás és kiadás ügye a Fővárosi Levéltártól a Budapesti Történeti Múzeumba (BTM) került át.⁶² A főváros vezetése 1953-ban döntött egy új, Budapest történetét összefoglaló kötet sorozat megjelentetéséről. A feladattal megbízott szerkesztőbizottság főtítkára, a munka tényleges szakmai irányítója, a BTM főigazgatója, Gerevich László (1911–1997) lett. A szerkesztőbizottság legelőször is arról döntött, hogy az új várostörténeti monográfia megírásához szükséges forrásokat kell feltárni és közzétenni. A döntés nyomán újra napirendre került a középkori források összegyűjtésének programja. Az elismert középkor-kutató, Mályusz Elemér (1898–1989) javaslatára, tekintettel a korábbi gyűjtés jelentős részének megsemmisülése, illetve a Mályusz által feltárt koncepcionális problémákra a gyűjtés teljesen új alapokon való újrakezdése mellett döntöttek. A kutatást kiterjesztették az 1950-ben létrejött Nagybudapest területére, ill. a feltárás kapcsán az oklevelek budapesti vonatkozását a legtágabb értelemben értelmezték. Első fázisban az oklevelek feltárására szorítkoztak, tehát azt kívánták összegyűjteni, mely oklevelekben szerepel budapesti vonatkozású adat. A kutatásban igen elismert középkor-kutatók vettek részt (Komjáthy Miklós, Bakács István, a fiatal Kubinyi András), és olyan kiemel-

⁵⁹ KIS PÉTER – PETRIK IVÁN: *Budapest középkori történetére vonatkozó források összegyűjtésének évszázados múltja*. Tanulmányok Budapest Múltjából 32. (2005) 235–259. pp. itt: 235–238. pp.

⁶⁰ BTOE I.

⁶¹ KIS – PETRIK: *Budapest középkori történetére* i. m. 238–244. pp.

⁶² A gyűjtés 2. világháború utáni történetének összefoglalására ld. KIS – PETRIK: *Budapest középkori történetére* i. m. 248–253. pp.

kedő tudósok is dolgoztak a projektben, mint Kumorovitz Lajos Bernát (1900–1992), Oszwald Arisztid (1890–1973), Jánossy Dénes (1891–1966), Fekete Nagy Antal (1900–1969), akik kifejezetten politikai okokból szorultak ki az akadémiai és egyetemi életből, így számukra ez a munka kínálkozott egyedül a tudományos életben. A munka intenzitását jellemzi, hogy 1955 végéig átnézték a Magyar Országos Levéltár mintegy 100.000 db-ból álló Diplomatikai Levéltárát, amely kutatás alapján közel 12 ezer (!) kutatócédu-lát készítettek a budapesti vonatkozású oklevelekről. A feltáró munka első fázisa 1959-ben zárult le. Annak ellenére, hogy a gyűjtést lezártak tekintették és megindult az oklevelek átírása, lemásolása, valamint meghatározták a Budapest középkori okleveleit publikáló sorozat kötet szerkezetét, a szerzők között kiosztották a feladatokat és a korszakokat, a forráskiadás ekkor mégsem valósult meg. A gyűjtés lezárultával ugyanis a Budapest története kötetének megírására helyeződött a hangsúly, ennek a munkának a keretében jelent meg Györffy Györgynek az Árpád-kori, míg Kubinyi Andrásnak az 1301–1541 közötti időszakot tárgyaló, máig alpmunkának tekintendő munkái, amelyek – különösen Kubinyi kötete – nagymértékben támaszkodtak az 1950-es években elvégzett oklevélgyűjtési munkálatokra.⁶³ Az oklevél-kiadási munkálatok az 1970-es években tehát teljesen leálltak és csak 1987-ben, Székely György (1924–), BTM főigazgató kezdeményezésére került felelevenítésre a projekt. Ekkor jelenhetett meg ugyanis a kéziratával egyedül elkészülő, a Zsigmond-kor (1387–1437) latin nyelvű forrásait közlévévő Kumorovitz L. Bernát oklevélkiadása.⁶⁴

Az első két nekirugaszkodás után a 2000-es évek elején kezdődött újra a feltáró munka. 2000-ben jött létre a BFL keretein belül a középkori munkacsoport, amelyhez 2001-ben a BTM is csatlakozott.⁶⁵ Az újraindított projekt elsősorban a fővárosi vonatkozású oklevelek számítógépes adatbázisának elkészítésére irányult, de felmerült az okmánytár-sorozat folytatása is.⁶⁶ A feldolgozó-munka támaszkodott a korábbi gyűjtések, publikációk eredményire, különösen a BFL-ben meglévő 2. világháború előtti gyűjtés maradványaira, a BTM-ben őrzött gyűjtésre, *Budapest történetének okleveles emlékei* (BTOE) publikált oklevéltáira, Györffy György Árpád-kori történeti földrajzi munkájának Budapest területét tárgyaló, 1998-ban megjelent monográfiájára⁶⁷, az Anjou-kori oklevéltár kötetére⁶⁸, valamint a projekttel párhuzamosan, a Magyar Országos Levéltárban készült, a Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak (DL-DF) adatbázis-

⁶³ GYÖRGY GYÖRFFY: *Budapest története az Árpád-korban*. In: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: Gerevich László. Budapest, 1975. (Budapest története 1) 217–349. pp. KUBINYI: *Budapest története*.

⁶⁴ BTOE III.

⁶⁵ A munkacsoport tagjai Kis Péter, Petrik Iván, Jancsó Éva, Kenyeres István (mind BFL) és Spekner Enikő (BTM) voltak.

⁶⁶ KIS PÉTER – PETRIK IVÁN: *Budapest középkori történetére vonatkozó levéltári források adatbázisa*. Levéltári Szemle, 54 (2004) 14–25. pp.

⁶⁷ A Pest megye területét, valamint Budát, Pestet és Óbudát tárgyaló kötet: György Györffy: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 4. köt. Budapest, 1998.

⁶⁸ *Anjou-kori oklevéltár, Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia 1301–1387*, Szerk.: Kristó Gyula, Blazovich László et alii vol. 1–28. pp. Budapest, 1990–2010. A kiadványsorozat ki-sebb megszakításokkal jelenleg 1344-ig jutott el.

zisára,⁶⁹ illetve felvetődtek további külföldi forrásfeltárási projektek is.⁷⁰ A Budapest középkori levéltári forrásait feldolgozó adatbázis az oklevelek részletes feltárására, leírására irányult, a hangsúlyt azok budapesti vonatkozására helyezték. A projekt az Árpád-kor újrafeldolgozása tekintetében lezárult és az Anjou- és Zsigmond-kor forrásainak feltárása is megkezdődött, a teljes korú feldolgozás azonban még a jövő kérdése, csakúgy, mint a tervek szerint az 1560–70-es évekig történő adatfeltárás folytatása. Az elkészült adatbázis a BFL honlapján érhető el, jelenleg 4113 oklevél adatait tartalmazza.⁷¹

Az adatbázis-építéssel párhuzamosan a BFL elindította a *Források Budapest középkor és kora újkori történetéhez* című sorozatát, amelynek első kötete – a Főváros középkori forrásait közlő oklevéltár egyfajta folytatásaként – a már említett, budai mészáros céh céhkönyvét és privilégiumait tette közzé.⁷² A második kötet a török uralom alatt lévő Budán működő egyik raguzai kereskedőtársaság tevékenységét mutatja be dubrovniki levéltári források alapján⁷³, jelezve, hogy a főváros 1686 előtti történetének hiányzó városi forrásait nem csupán a középkor időszakából, hanem a kora újkor tekintetében is érdemes és szükséges feltárni.

⁶⁹ A projekt ismertetése: GYÖRGY RÁCZ: *Collectio Diplomatica Hungarica*. Medieval Hungary online. Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde, 56 (2010) 423–444. pp. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa elérhető: <http://mol.arcanum.hu/dldf>

⁷⁰ KENYERES ISTVÁN – KIS PÉTER: *Budapest középkori történetének bécsi levéltári forrásai. Kutatási beszámoló és terv a munka folytatására*. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 1 (2006) 299–329. pp. SZABÓ: *Budapest középkori történetének nürnbergi forrásairól* i. m.

⁷¹ Az adatbázis építése 2010-ben, reméljük egyelőre időszakosan, de leállt. Az adatbázis elérhető Budapest Főváros Levéltára honlapján: <http://lear3.bparchiv.hu/kozponti/advancedsearch.html>. (Letöltés ideje: 2013.05.01.) [A BFL adatbázisainak újraszervezése folyamatban van! Az adatbázisokról ld. www.bfl.archivportal.hu]

⁷² KENYERES: *A budai mészárosok* i. m.

⁷³ MOLNÁR ANTAL: *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán. Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im osmanischen Ofen*, Budapest, 2009. (Források Budapest középkor és kora újkori történetéhez / Quellen zur Budapester Geschichte im Mittelalter und in der frühen Neuzeit 2.)